

ФОРМУВАННЯ ЦІЛІСНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЯК ГОЛОВНА ПРОБЛЕМА ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Становлення педагогічної науки у ХХ столітті відзначається діалектичним підходом у теорії і практиці формування особистості. Його реалізація відображається багатьма різноманітними напрямками: біогенетичними, соціогенетичними, персоногенетичними. Згідно з основними положеннями цих напрямів особистість розглядається як відносно усталена сукупність психічних властивостей, як результат включення індивіда у простір міжіндивідуальних зв'язків, який засвоїв суспільно-історичний досвід людей і прагне реалізувати себе в соціально значущій діяльності. Розвиток особистості представляється як процес і результат входження людини в нове соціокультурне середовище [5].

Наукове співтовариство, розглядаючи особистість як об'єкт вивчення і явище пізнання, плідно працює над розробкою теорій її формування, в яких пропонується безліч факторів, що впливають на її розвиток. Відтак, формування особистості виявляється як безперервний, цілісний процес її розвитку, що здійснюється в результаті соціалізації, виховання і самовиховання. У процесі їх реалізації індивідом засвоюється соціальний досвід, цінності, норми, установки, зразки поведінки властиві даному суспільству і соціальним групам, а також відбувається входження в систему соціальних зв'язків.

Зважаючи на ці посилання, особливого значення набувають деякі дефініції понять, що входять в категоріальний апарат сучасної педагогічної теорії і практики.

Виховання визначається "як створена упродовж віків самим народом система поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв, покликаних формувати світоглядну свідомість та ціннісні орієнтації молоді, передавати їй соціальний досвід, надбання попередніх поколінь" (Концепція національного виховання).

Самовиховання трактується як самодіяльність людини, яка служить засобом самореалізації, самовираження і здійснюється не примусово, а за власним вибором, за усвідомленим рішенням.

Соціалізація розглядається як процес соціального становлення індивіда та активне відтворення ним суспільних відносин.

Оскільки процес формування вимагає від особистості відтворення певного стану, що відповідає запитам суспільства, тому науковці соціалізацію розглядають під впливом трьох груп факторів: макрофактори, що проявляються у планетарному середовищі, державі, суспільстві; мезофактори, що проявляються у відповідних регіональних, етнокультурних умовах; мікрофактори, які безпосередньо виявляються в різноманітних інститутах виховання. Особистісне формування розглядають під впливом спадковості, набутого досвіду та суспільного оточення. На процес виховання та самовиховання впливає понад 400 факторів.

Таким чином, виявлення сутності факторів впливу та самої сутності явища спричинило до розробки величезної кількості концепцій розвитку особистості, які мають вирішальний вплив на становлення педагогічної теорії і практики. Розглянемо деякі з них.

Умовно всі існуючі теоретичні положення щодо розвитку особистості можна поділити за принципом масштабності, на мегатеорії, які поєднують багато підходів (історичний, антропологічний, міждисциплі-

нарний, соціальний, духовний тощо) і передбачають далекі перспективи та мінітеорії, які існують у межах однієї або декількох наук та розраховані на близькі перспективи щодо її розвитку.

Істота людини з боку антропологічного, соціального, історичного підходів - не досконала, але разом з тим існує ідеал духовної людини, яка бажає у своєму прагненні перемогти власну природу й бути більш досконалою. Такою ідеєю пронизані концепції російських вчених - космістів. Концепції, висунуті вченими-космістами (Н.Ф. Федоров, П.А. Флоренський, К.Є. Цюлковський, А.Л. Чижевський та ін.) орієнтовані не тільки на сьогоднішній день, вони прокладають шлях до майбутнього цілісного світогляду, пронизаного ідеями єдності всього існуючого у світі, так би мовити, філософією всеєдності, і розраховані на далекі перспективи. Головним завданням нової епохи вони вважають впровадження гармонії в життя, вилучення з неї серйозних деформацій і перекосів попередньої епохи. Майбутня епоха буде дуже ментальною (духовною), тому необхідно починати відтепер зміни духовного світу людини [6].

Неабиякий вклад у новий світогляд людини внесли М.К.Реріх і О.І.Реріх, які створили Вчення Живої Етики. В ньому звістка про настання епохи синтезу, гармонії, злиття границь, культур, наук, релігій, просторів. Воно об'єднує людину зі всім існуючим, стверджує єдність і цілісність законів світотворення [2].

Вчення Живої Етики висвітлює наявність у кожній людині творчих сил понадсвідомості і якщо вони прокинулись, то вони допоможуть зрозуміти глибину людських страждань та переконань, що знаходять своє виявлення в різних вадах і пристрастях. Вчення допомагає зрозуміти гармонію внутрішнього світу людини, вплив думок та якостей духу на її долю. Світлі, спокійні, радісні думки сприятливо впливають не тільки на весь організм людини, який функціонує в співдружності з ними, але й на весь оточуючий простір.

Думка, з позиції вчення, є прояв духоматерії, тобто вона не тільки ідеальна, але й матеріальна, вона бажає втілитися в матерію та проявитися в дії. Дуже важливо зрозуміти, що думкою можна будувати храм тіла, духу, всього свого життя. Головна ідея вчення полягає у відповіді на запити сучасного космічного віку, а саме: трансформувати людську свідомість, розширити її і підняти до космічного рівня, усвідомити, що людина перш за все є мешканцем Космосу, потім - Землі. Вчення констатує, що людина як вселенська істота практично володіє невичерпними запасами космічної енергії, але вона ще не навчилася ними користуватися.

Виразниками сучасних ідей розвитку особистості стали такі російські вчені як А.Н. Ануашвілі ("Концепція абсолютних моральних цінностей людини"), І.Н. Шванева ("Типологічна класифікація структури особистості на основі функцій інтегрованого потенціалу"), Н.В. Маслова ("Концепція ноосферної освіти"). Вони, у межах досліджень, незалежних один від одного, розглядають людину як живу, відкрито самоорганізуючу систему. Наприклад, сутність концепції ноосферної освіти полягає в розвитку цілісного мислення людини, тобто гармонійного поєднання роботи обох півкуль мозку, оскільки доведено, що у більшості людей краще розвинута ліва півкуля. Крім того, запропонована 4-рівнева структура сприйняття особистістю

інформації, яке забезпечує пізнання навколишнього світу таким чином: 1) безсвідомий рівень (безумовні рефлекси, продовження роду) за К. Юнгом, тобто збереження і охорона спадкової інформації; 2) підсвідомий рівень за З.Фрейдом; 3) свідомий рівень; 4) понадсвідомий рівень – сприйняття інформації більш широкого діапазону (задіяна інтуїція). Автором доводиться, що сукупне функціонування всіх чотирьох рівнів сприйняття інформації задовольняє повному розкриттю найвищого потенціалу людини[3].

Провідні ідеології сучасного західного світу також на перший план висувають завдання розвитку особистості. Серед них значне місце посідає екзистенціалізм (від лат. – *existentia* – існування, філософське вчення, засновником якого є датський філософ С. К'єркегор), головними цінностями вчення є свобода, відповідальність, вибір. Людина – це істота, що вибирає власний шлях свого життя, вона вільна у визначенні цілей свого власного життя та вона сама несе відповідальність за кожен крок свого вибору. Отже центральною ідеєю екзистенціалізму є самовизначення особистості в житті.

Особливого значення набули психоаналітичні, психокогнітивні, гуманістичні теорії західного світу, засадовими ідеями яких є розкриття особистого потенціалу людини. Послідовником розглянутих ідей став предстваник неогуманістичної психологічної школи А.Маслоу [4]. Головним призначенням людини є відкриття своєї ідентичності, свого справжнього “Я”, а розвиток полягає в актуалізації її людської природи, тобто в реалізації закладених природою можливостей. Актуалізація людини повинна бути забезпечена ростом зсередини, а не формуванням зовні. Щодо впливу зовнішніх факторів, то від них залежить лише, до якої відмітки на шкалі своїх потреб, включаючи самоактуалізацію, зможе піднятися індивід. Отже головне завдання людини полягає в тому, щоб знайти те, що в ній уже закладено.

Особливого значення набувають сьогодні концепції виховання особистості, а саме: психоаналітичні концепції виховання; концепція неотомізму, прагматизму, біхевіоризму, неогуманізму. Розглянемо деякі з них.

Наприклад, виховна концепція неотомізму (оновлене вчення католицького богослова Фоми (Томи) Аквінського) базується на християнських цінностях, серед яких провідними є: віра; любов до Бога і ближнього; щастя, якого можна досягнути тільки через наближення до Бога шляхом виконання обов'язку перед ним; обов'язок власного удосконалення. Цінності, за даною концепцією, мають абсолютний характер, вони є вічними і незмінними, хоча таке розуміння цінностей завжди було характерним для релігійних вчень.

Прагматична концепція виховання особистості (від. грецького *прагма* – дія, практика) інакше інструменталізм, розглядає людську сутність як прояв дії, а її мислення як інструмент дії. Основою концепції є ідеї ціннісного релятивізму, а саме:

- цінності обмежені в часі, бо їх існування обмежене існуванням їх творця, тобто людини;
- вони змінні, оскільки змінюється конкретно-історична ситуація;
- вони вторинні, бо їх існування зумовлене існуванням людства;
- цінності відносні, оскільки виникають і діють у певному людському суспільстві;
- вони апостеріорні, бо знання про їх істинність залежить від результатів перевірки досвідом.

Розвиток ідей ціннісного релятивізму знайшов своє продовження у новому ідеологічному напрямі – утилітаризмі, який базується на позиції, що метою людини є прагнення до вигоди, користі, благополуччя, тобто робиться висновок про цінності як про результат особистісного досвіду. Вчинки людей слід оцінювати за їх наслідками.

Ідеї ціннісного релятивізму взяли на озброєння й педагоги. Вони вважають цінності продуктом актуального досвіду, створеного з метою спрямування людської діяльності, і розглядають їх як інструмент такої ж дії, як знання та інтелектуальні вміння. Цінності постійно необхідно перевіряти досвідом на надійність та корисність. Педагоги прагматики розуміють виховання як тренування особистості у виборі цінностей, стилю життя, як її підготовку до самовизначення у життєвих ситуаціях, як спонукання до експериментування у здійсненні вчинків з метою підготовки до зустрічі з життєвими реаліями, повними небезпек та ризику.

Значне місце серед сучасних виховних концепцій посідають концепції українських учених антропоцентричної та соціоцентричної орієнтації.

Провідне місце в системі антропоцентричних концепцій займає концепція особистісно зорієнтованого виховання І.Д.Беха [1]. Вихідним положенням цієї концепції є ідея самоцінності особистості, її духовної суверенності, метою – формування особистості як творця самого себе і навколишніх умов, розвиток її духовних вартостей. Основними положеннями концепції є:

- свобода, відповідальність, справедливість, творчість, співпраця;
- дитяча самодіяльність, її активний характер;
- вільна, творча продуктивна праця як базис виховання;
- розвиток творчої індивідуальності (при цьому індивідуальність не суперечить колективізму й культурі, а навпаки, справжній колективізм і справжня культура пов'язані з розвитком індивідуальності);
- виховна полісистемність (індивідуально-типологічна диференціація вихованців вимагає відповідних виховних систем).

За розглянутою концепцією, психологічними витоками природи цінностей, є людські бажання (хотіння), оскільки вони є справжнім змістом нашого життя, особистим ставленням до всіх явищ світу. Отже цінності людини є завжди фактом бажання, а їх виховання рівнозначне їх переживанню. Кожна особисто вироблена цінність поза переживанням узагалі неможлива.

Серед соціоцентричних концепцій виховання значне місце посідає “Концепція національного виховання (авторський колектив під керівництвом П.М. Щербаня) та “Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності” (авторський колектив під керівництвом О.В. Сухомлинської).

Найважливішою цінністю першої концепції є сформованість національної свідомості особистості, любові до свого народу, рідної землі, готовності до праці в ім'я України. Формування національної свідомості передбачає усвідомлення молоддю своєї етнічної спільності, а саме: спільності мови, культури, території, відчуття своєї причетності до розбудови національної держави, патріотизм, який сприяє утвердженню власної національної гідності, внутрішньої свободи, гордості за свою землю.

Вихідним положенням другої концепції є ідея громадянськості як інтегральної якості особистості, що дає людині можливість відчути себе морально, соціально, політично і юридично дієздатною та захи-

щеною. Громадянськість розглядається як духовно-моральна цінність, як світоглядно-психологічна характеристика людини, зумовлена її державною самоідентифікацією, усвідомленням належності до конкретної країни. Концепція передбачає такі завдання громадянського виховання:

- визнання й забезпечення в реальному житті прав людини як гуманістичної цінності та як єдиної норми для всіх людей без будь-яких дискримінацій;
- усвідомлення взаємозв'язку між ідеями індивідуальної свободи, прав людини та її громадянською відповідальністю;
- формування національної свідомості, належності до рідної землі, народу; визнання духовної єдності поколінь та спільної культурної спадщини; виховання почуття патріотизму, відданості у служінні Батьківщині;
- утвердження гуманістичної моралі та формування поваги до таких цінностей як свобода, рівність, справедливість;
- формування політичної та правової культури засобами громадянської освіти;
- розвиток критичного мислення, що забезпечує здатність усвідомлювати та відстоювати особисту позицію в тих чи інших питаннях;
- уміння визначати форми та способи своєї участі в житті суспільства, бути обізнаним зі способами соціального захисту;
- формування толерантного ставлення до інших культур і традицій;
- виховання негативного ставлення до будь-яких форм насильства; активне запобігання виявленню деструктивного націоналізму, шовінізму, фашизму, месіанських настроїв.

Розглянуті провідні сучасні концепції виховання особистості визначають для неї сутнісні орієнтації в системі цінностей:

- усвідомлення цінностей загальнолюдської культури, серед яких основне місце займає гуманізм, толерантність, повага до інших культур, націй, рас, релігій, схильність до співпраці з ними;
- можливість вибору індивідом системи цінностей;
- усвідомлення своєї самоцінності та громадянськості.

Отже розгляд сучасних концепцій, теорій, підходів до виховання особистості свідчить про неухильний пошук шляхів щодо розвитку її індивідуальності, становлення самобутності та можливості постійного самовдосконалюватися. Визначальним для цілеспрямованого розвитку особистості є формування її національної свідомості, громадянськості, духовності, суверенності тощо.

Відтак, огляд сучасних підходів до становлення особистості в умовах суспільного життя дозволяє зробити висновок, що на даному етапі розвитку суспільства створюється специфічний набір і структура цінностей, які обумовлюють процес виховання. Дані цінності виступають мірилом унормованості поведінки індивіда та відповідають соціальним нормам, тобто вимогам суспільства, до якого належить індивід. Очевидно, що загальнолюдські і національні цінності, коли людина їх привласнює, складають головний стрижень особистості, тобто вони як особистісні цінності нале-

жать суб'єкту, крім того, вони належать й об'єктивному світу.

Розглянемо деякі узагальнення щодо практичного прояву природи цінностей. Вони поділяються на оперативні та базові, перші виявляються в реальній поведінці, другі є їх джерелом і рідко бувають безпосередньо пов'язані з конкретною поведінкою [1].

Підводячи підсумки щодо природи цінностей І.Д.Бех стверджує, що за їх допомогою здійснюються певні інтеграційні процеси у психічній сфері особистості, які зв'язуючися в єдиний цілеспрямований життєвий потік, вони синтезують розрізнені особистісні цінності в чітку систему. Ця система породжує цілісність особистості.

Проведений аналіз стосовно розвитку особистості у світі та її взаємодії з ним дозволяє констатувати всю складність розглянутої проблеми, тому зробимо спробу визначити лише деякі узагальнювальні положення щодо її цілісності.

Передусім, нагромаджені людством знання про себе поєднуються в єдину гармонійну систему, яка відображає взаємодію людини з природою, суспільством і самою собою на основі її міждисциплінарного статусу. Тобто, людина в сучасному світі живе і діє в декількох важливих для неї сферах:

- планетарній або ноосфері, що характеризує її як істоту планети, яка забезпечує гармонійну рівновагу між планетою і самою собою;
- соціальній або соціосфері, що характеризує її як істоту соціуму, яка досягає гармонії в системі суспільних відносин - виробничих, правових, моральних, економічних, національних, майнових, міжособистісних тощо;
- психічній або психосфері, що характеризує її як істоту, яка виявляє закладені природою сутнісні сили, обдарування, здібності, свою індивідуальність, особливості, волю та якості для досягнення гармонії з самою собою.

Крім того, проведений аналіз поглядів на сучасну людину дозволяє запропонувати власну структуру цілісної особистості за основними взаємно пов'язаними характеристиками, які є базисом для її формування. Структура включає:

- спрямованість, що визначається як орієнтація життєдіяльності людини в гармонії з природою, суспільством і самою собою на певному відтинку часу і на майбутнє в усвідомлених потребах, цілях, мотивах, інтересах, ціннісних орієнтаціях, активній позиції, ідеях, ідеалах, переконаннях тощо;
- світогляд як вища форма суспільної свідомості, що виступає засобом визначення власної позиції людини стосовно всіх життєво важливих явищ і подій у гармонії з навколишнім космопланетарним середовищем;
- культуру діяльності, міжособистісних і суспільних відносин, почуттів, емоцій тощо як засіб гармонійної взаємодії людини із соціумом;
- здібності як психічні і фізіологічні властивості, що стають основою успішного виконання певних видів діяльності в гармонії із самою собою;
- суспільно значущі якості та внутрішні характеристики самовираження особистості, емоційно-вольовий та інтелектуальний потенціал як спосіб виявлення своєї сутності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1998 – 204 с.
2. Живая Этика: Избранное /Сост. М.Б. Ключниковой. – М.: Республика, 1992. – 414 с.

3. Маслова Н.В. Ноосферное образование: Монография. – М.: Инст. Холодинамики, 2002 – 339 с.
4. Маслоу А. Самоактуализация: Пер. с англ. //Психология личности: Тексты. – М. 1982. 231 с.

5. Психологический словарь //Под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Педагогика-Пресс, 1996. – 440 с.

6. Русский космизм: Антология философской мысли. – М.: Педагогика Пресс, 1993. –368 с.

Подано до редакції 29. 06.05.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются различные теории, концепции, идеи, положения касающиеся проблем формирования личности в современном мире и то, как они трансформируются в педаго-

гической теории и практике. Рассмотренный анализ позволяет предложить некоторые обобщающие положения относительно структуры целостной личности.

SUMMARY

The article presents various theories, concepts, ideas and theses concerning formation of personality in the modern world; describes the way the transformation in

pedagogical theory and practice takes place. The analysis conducted enables the author to suggest some general theses concerning the structure of integrated personality.